

24.88x27.59	1/2	עמוד 38	הארץ - גלריה	18/12/2020	75542109-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

הנה פתחתי סלון

קובץ מאמרים אקלקטי המוקדש לווינה בתחילת המאה ה-20 שופך אור על היותה מעבדה גם לפריחה תרבותית ומדעית וגם להקצנה פוליטית ואנטישמיות. זהו ספר עשיר וערוך לעילא, שמיטיב לדלג מדיון בפועלם של הרצל ופרויד לתיאור בתי הקפה והשדרות המהודרות של המטרופולין שירדה מגדולתה

גלעד מלצר

שנים האחרונות איסטנבול נהפכה להיות יעד מועדף בעבורי. בירת אימפריה אדירה לשעבר, שמציגה לראווה שני מילניומים של תרבויות, טעמים, ארכיטקטורות, אמנויות, מוזיקות וקונפליקטים. הבנתי די מהר שאני לא מבין כלום, ופניתי לספרים. ויש הרבה ספרים על איסטנבול. די מהר מנועי החיפוש בחנויות הספרים המקוונות הקישו שאני מתעניין בספרות יפה ועיונית על ערים גדולות והחלו להציע לי שפע כותרים על פריז, סלוניקי, טוקיו, ניו יורק, לונדון וכן הלאה.

כי מטרופוליטנים, ערים שהן צמתים של תרבויות, היסטוריות ומסורות, הן חתיכת סיפור מרתק. נכון, וינה כבר מומן אינה אחת הערים הגדולות בעולם – עם 1.8 מיליון תושבים היא נמצאת רק במקום ה-95 בעולם וגם באירופה היא לא בעשירייה הפותחת – אבל לפני מלחמת העולם הראשונה, שסימנה את קצה כעיר בירה של האימפריה האוסטרית-הונגרית, רק האוכלוסיות של פריז, ברלין ולונדון היו גדולות משלה ברחבי היבשת.

וכפי שאפשר להבין מאסופת המאמרים "וינה 1900: פריחה על ספה של תהום", לא רק הגדול קובע, אלא גם איוושהי הצטברות של איכויות, ועמן בעיות וקונפליקטים, שהגיעו לשיאן בעשורים האחרונים של המאה ה-19 ובעשור וחצי הראשונים של המאה ה-20, לפני שהעולם הישן החל להתמוטט באוגוסט 1914. זה אכן ספר על עיר גדולה ברגע גדולתה שבו, כפי שכותבות רכות הספר, רינה פלד ושרון גורדון, "בעידן של התחזקות מדינות הלאום היתה וינה עיר הבירה היחידה באירופה של קיסרות רב לאומית". מצב ייחודי זה הפך אותה ל"מעבדה ולחממה לצמיחת תנועות לאומיות", למרכז הגירה, למרחב שאיפשר צמיחה, קליטה ופריחה של מיעוטים שדוכאו במקומות אחרים – אך במקביל גם הביא לעלייה של טינה ארסית כלפי אותם מיעוטים, ובראשם היהודים שמצאו בה לא רק מקלט, אלא גם שער למוכיליות חבת רחמים ולהצטיינות אקדמית, תרבותית וכלכלית.

לא כל 16 המאמרים בספר מעניינים באותה מידה, ולא סביר שכולם יעניינו כל קורא. הם נכתבו מתוך וכלפי דיסציפלינות שונות – מסוציולוגיה ועד לימודי קולנוע, מהיסטוריה ועד ספרות, וכך גם טווח הפרשנויות ועמן המסקנות. מול המבחר האקלקטי הזה, הספר נפתח דווקא במאמרו של נתן מרקוס, "ספר כתובות: וינה בעיני הווינאים", שפורם את הבדיחות על קריאת ספר טלפונים ומראה כמה אינפורמציה מרתקת, לאו דווקא סטטיסטית, יש באותם אלמנטים שפסו מן העולם עם הופעת המאגרים הרשימיים. קריאת "מדריך להמן" מאפשרת למרקוס למפות את וינה מבחינה פיזית, דמוגרפית, עסקית, מקצועית, מעמדית, מוסדית (לרבות מוסדות פנאי ותרבות, ובהם בתי קפה ועיתונים) – ולא פחות חשוב, להצביע על הרוב הנעדר: העניים, הפועלים וכל מי שלא היה בעל דירה, כלומר כ-85% מתושבי העיר. ניתוח המדרש משרטט את הרשת האנושית הסבוכה שמתוכה צמחה העיר לתקופת גדולתה האחרונה.

מבחינה מחקרית פרשנית, הספר כולו ממשיך ומפתח את התזה שהציב ההיסטוריון היהודי-אמריקאי ממוצא גרמני קרל שורסקה בספרו הקנוני "Fin-de-Siecle Vienna: Politics and Culture" מ-1979. את עיקרי התזה הזאת, שעל פיה תרבות מפנה המאה הייחודית של וינה היא בעיקר תולדה של משבר הליברליזם, מציג מלאכי חיים הכהן במאמרו "ליברליזם ומדע: תרבות המדע הווינאית ותעלומת הליברליזם האוסטרי". בשל חשיבותו להבנת הצל הענקי שהטיל שורסקה על מחקרי וינה בתקופה הנדונה, מן הראוי היה שמאמר זה יופיע בתחילת האסופה. חיים הכהן מיטיב לתמצת את לב המניפה המולטי-דיסציפלינרית שפרש שורסקה (ובמאמר מוסגר, הגיע הזמן שיצירת המופת שלו תתורגם לעברית): "שורסקה צייר תמונה מרתיעה של קריסת העולם הליברלי-ההרמוני של המעמד העליון הווינאי – עולם של Besitz (רכוש), Recht (חוק) ו-Kultur (תרבות) שנרמס תחת לחצן של לאומיות ואנטישמיות פופוליסטיות, ועולם של Wissenschaft (מדע, חקר רה, ידיעה) ליברלי שניגף תחת מצור המודרניזם. המודרניזם סימן את התפרקות הסדר והקדמה הבורגניים. ערכי Bildung-חינוך נוך והשכלה) כשלו. האישיות המעוצבת כראוי, הלאו הוא אידיאל האדם בעל נפש מאוונת ואחריות מוסרית, נעלמה" (עמוד 141).

שחיניות על שפת נהר הדנובה בווינה, תחילת המאה ה-20. הדור הצעיר דרש לבדוק גבולות וללכת עד הקצה
 יוליום: Heinrich Wien Sanden / Austrian National Library / APA PictureDesk / AFP

בשל החופש היחסי וים הדעות, הטעמים, הסגנונות והדרישות, שורמו מכל רחבי האימפריה לשדרות המהודרות, לבתי הקפה ולסלונים, ואכן הובילו להקצנות פוליטיות, חברתיות, מבניות, אסתטיות ותרבותיות. וכמו שהסביר זאת יפה ההיסטוריון המרקסיסט ריימונד ויליאמס, כשאתה חמוש מצד אחד במרד הנעורים ומצד שני בירושה או מענק חודשי מהמשפחה, התוצאה תהיה נפיצה.

שורסקה עושה שימוש במכשיר הכי וינאי, פסיכואנליזה פרוידיאנית, כדי לשרטט את גלגולי המרד מאבק האדיפלי הבין-דורי בין המורדים המודרניסטים, הדעתניים, שכמו כל דור צעיר מודרני דרשו לבדוק גבולות וללכת עד הקצה, ובין דור ההורים הנגידים, השמרנים והבורגנים, שנחרדו מ"חזיונות האימה, התנוונות חבת רחמים, אינסטינקטים, סבל פסיכולוגי ומורבידיות". אלה התאפשרו

11.63x27.05	2/2	עמוד 39	הארץ - גלריה	18/12/2020	75542108-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

אסופת המאמרים אינה מחולקת לשערים תמטיים שהיו יכיר לים להקל את הקריאה. בכל מקרה, אין זה ספר לקריאה רציפה שהרי הוא מציג מחקרים במגוון רחב ביותר של תחומי דעת – אורבניזם, ארכיטקטורה, אמנות, מוזיקה, ספרות, היסטוריה יהודית וציונית, היסטוריה אירופית, דמוגרפיה, מגדה, לימודי תרבות, תיאטרון, קולנוע, פסיכואנליזה ועוד. התקופה והמרחב הנידונים בספר ייחודיים ומסובכים, וכמה מהמאמרים מצליחים להתייר את הפקעת, וכתוצר לוואי – מאפשרים קריאה רחבה יותר של המאמרים הממוקדים.

שלא במפתיע, מקום מרכזי בקובץ תופסים היהודים, לרבות דיון בתרומתם לחיי המדע והתרבות של העיר (והאימפריה), באנטישמיות, בהתבוללות ובציונות. ההגירה מרחבי האימפריה, ובייקר מגליציה וממורביה, הביאה לכך שבעשור הראשון של המאה ה-20, 147 אלף יהודי וינה היו כ-9% מתושביה, מה שהפך אותה לעיר השלישית במספר יהודיה אחרי ורשה ובודפשט. הנתון המדויק דהים שמביא מרקוס, שעל פיו היהודים היו 22% מהסטודנטים בעיר, מצביע לא רק על השאפתנות של המשפחות שלהם, שהיו רוב המכריע שלהן השתייכו למעמד הפועלים ונותני השירותים, אלא גם, כאמור, על הרוח הליברלית יחסית שנשבה בווינה במאה פנה המאה. ליברליות זו, שהתבטאה גם בתחום החקיקה, איפשרה מוביליות שלא היתה קיימת באותה תקופה במרבית אירופה ופריחה אינטלקטואלית ותרבותית, אך גם עודדה את הקנאה האנטישמית, שווינה נהפכה להיות אחד המרכזים הארסיים שלה. קטבים קיצוניים אלה – ליברליזם, דמוקרטיזציה, שאיפה להיטמעות ואף התבוללות, אנטישמיות קלאסית ולאומנות הולכת וגוברת, והתארגנויות ותיבועות לאומיות אקסקלוסיביות, ובהן אלה של התנועה הציונית – נידונים במאמרם של לואיזה ודיטר הכט, "בין שתי לוויית: יהדות וינה בין אמונה בליברליזם לשאלת הלאומיות". הלוויית המדוברת הן אלה של הסופר, המורה והרופא לודוויג אוגוסט פרנקל (1810-1894), שגילם "את רוחו של העידן הליברלי, שלמענו לחם כל חייר", וכעבור עשור הלווייה של תאודור הרצל, ב-1904, שעליה, כמו על זו של פרנקל, דווח בהרחבה בעיתוני העיר, היהודים והכלליים, תוך התמקדות בעיקר בתרומתו לעיתונות אך גם, אפילו אם רק בסופם של ההספדים, בפועלו למען התנועה הציונית. העשור שבין שתי הלוויית מאפשר לכותבים לסקור את שקיעת הליברליזם על רקע עליית האנטישמיות הפוליטית וצמיחת תנועת הנשים הפמיניזם בקרב היהודים ובכלל. הם גם כוחנים את מערכת החינוך היהודית ואת השתלבות היהודים במערכת החינוך הכללית ואף נוגעים על קצה המזלג בדחף להיטמעות ולהפגנת תרבות. הם מציינים כי "למרות הארגונים הציוניים הרבים ופעלתנות חבריהן, הגיעה הציונות רק ללב של מיעוט קטן בקרב האוכלוסייה היהודית של וינה". וכך, אף שווינה של הרצל, החוון הרדיקלי שלו עשה נפישות הרחק מהנוחות היחסית של בתי הקפה ובתי המידות שלה. הן היהודים והן בתי הקפה של וינה – חמישה עמודים הוקדשו לרשימה הלא מלאה שלהם במדריך הטלפונים! – מככבים במאמר של שחר פינסקה, שטוען כי "בית הקפה נתפש בעיני וינאים רבים – לטוב או לרע – כ'מרחב יהודי'". מרחב יהודי אחר, אינטימי ופמיניסטי, סוקרת אמילי בילסקי כשהיא מתמקדת בסלון של מבקרת האמנות העיתונאית ברטה צוקרקדגל בפאלה ליבן-אאוספפיץ שברנינגשטראסה, השדרה היוקרתית, סלון שבו אירחה את כל המי ומי של עולם התרבות הוינאי והאירופי. "בחברתה תמיד היית אופטימי, מאמין בעתיד, לא משנה כמה הוא קורדר", כתבה עליה הסופרת הגרמנייה הלן פון נוסטיץ.

ואכן, פני השמים קדרו. התקופה היתה מפוארת, מופלאה מבחינה יצירתית ועשירה בשינויים חברתיים מחיקי לכת, ובה בעת גם עיוורת וחירשת לחלוטין לקולות, לתופעות, לחומציות האלימה של התסיסה שעתידה היתה להבעיר את כל אירופה במשך יותר מ-30 שנה – מהירות בארכיזוכס פרנץ פרדיננד בסרייבו ועד נפילת ברלין בתום מלחמת העולם השנייה.

הספר ערוך לעילא, עם ביבליוגרפיות מקיפות שמלוות כל מאמר ועם אינדקס כללי שעוזר להתמצא. חבל שאין פסקה קצרה עם פרטים על כל אחד מהכותבים. התצלומים, המפות והטבלאות מעשירים את הבילוי בסלון המטפורי הזה שהקימו פלדגורדן ומוקדש לעיר, תקופה ורוח שטבעו את חותמן גם הרבה אחרי שווינה ירדה מגדולתה. ■

וינה 1900: פריחה על ספה של תהום

עורכות: שרון גורדון ורינה פלד
הוצאת כרמל, 560 עמודים, 149 שקלים

סוגה: עיון
קהל יעד: חובבי היסטוריה אירופית
מדף: לצד "העולם של אתמול" מאת שטפן צווייג ו"מארש-ראדצקי" מאת יוזף רות
לסיכום: קובץ המבאר בצורה מעמיקה מהי מטרופולין